

Саша МИЛИЋ

УТИЦАЈ УСТАВА ЗА КЊАЖЕВИНУ ЦРНУ ГОРУ ИЗ 1905. Г. НА РАЗВОЈ ПРОСВЈЕТИТЕЉСКИХ ИДЕЈА У ЦРНОЈ ГОРИ

I

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Посматрајући значај овог правног акта по свеукупне прилике у Књажевини Црној Гори, можемо, са знатним степеном сигурности, закључити да је једна од његових основних интенција била конституисање, за то вријеме, модерног државног апарата као предуслова за развој цјелокупног црногорског друштва и стварање климе просперитета у друштву. „Конституционализам (уставност) постоји зато што су људска бића слаба. Она су слаба у двије ситуације: и онда када немају политичку моћ и онда када је имају”, мишљење је Џексона Барлоуа, професора политичких наука на Универзитету Ханингтон у Пенсилванији – САД („Демократија и људска права”, 2002, стр. 63). Он даље наводи да је слабост људи без политичке моћи у томе што су угрожени од оних који ту моћ посједују, док се слабост људи који посједују политичку моћ огледа у њиховој ароганцији, у ароганцији која води у заборавност гдје су границе личних, људских права и до које мјере имају, тј. немају право да управљају туђим животима. Иако у својој основи Устав за Књажевину Црну Гору из 1905. године јесте аутократски, овим правним актом се ипак настојао успоставити релативан баланс и равнотежа права и моћи Књаза Господара Николе I и институција државе с једне стране и индивидуалних права и моћи с друге стране. Државни апарат се формално-правно гледано отвара ка свим слојевима друштва и чланом 190. Устава се каже да „сви црногорски држављани имају једнака права на сва звања у свијем струкама државне службе, ако испуне услове, које Устав и закони прописују”. Овај устав има јасну интенцију да се смањи јаз између ова два пола и сто-

га у себи носи, према нашем мишљењу, значајне елементе демократских вриједности и принципа.

Генерално гледано, устав представља дио националног идентитета и стога га требамо изучавати и разумјети његове принципе, те анализирати његове предности и недостатке. Управо с том намјером приступили смо и сагледавању демократских тековина Устава из 1905. године и утицаја који је он директно и индиректно могао имати на развој просвјетитељства и школства у Црној Гори. Први Устав Књажевине Црне Горе из 1905. године, као и готово двије деценије раније донесени Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, познат и као Богишићев законик, докази су колико је књаз Никола I водио рачуна о изградњи правног система у Црној Гори. Стварање законодавног оквира у држави представља, не само интересантну већ и научну основу за праћење цјелокупног државно-политичког и правног развоја, али, свакако, и за изучавање различитих друштвених домена, па и васпитно-образовног система. Овдје желимо нагласити да је комплетан осврт на Устав из 1905. године и његов допринос развоју просвјетитељства код нас сагледаван у контексту времена, тј. у потпуности прихватајући чињеницу да је и овај највиши државно-правни акт друштвено-историјски условљен и да не може бити анализиран ван контекста времена, простора и економско-политичких прилика у којима је настао. Сталан развој друштва и промјене које су се дешавале у Црној Гори током вијекова условиле су значајне промјене и у погледу мјеста и улоге васпитања и образовања дјецe и младих. Књажевина Црна Гора се послѣ Берлинског конгреса 1878. године – када добија пуно међународно признање своје вишевијековне државности, заокружује сопствену територију и улази у мирнодопски период – у знатно већој мјери почиње бавити унутрашњим питањима, између осталогa и питањима школства. Стога не изненађује да се управо у Уставу из 1905. године по први пут децидно третира и проблематика школства.

II

ЈЕДНАКОСТ ГРАЂАНА

Почетак XX вијека донио је крупне промјене у погледу развоја црногорског друштва и позиције и улоге индивидуе у њему. Све више се јавља питање повишене одговорности појединца за властите радње, питање развоја аутономије, иницијативе, критичке свијести, питање потребе за приступом знању, култури и умјетности главнине становништва. Образовање није могуће без слике човјека каквог једно друштво жели видјети, тј. од-

гојити. Та идеална слика човјека представља полазишну основу у формирању циљева и задатака васпитно-образовног система, а један од основних, полазишних правних докумената којим једно друштво скицира пожељне карактерне, интелектуалне и друге карактеристике личности свакако јесте устав као највиши државно-правни акт. У том погледу није изузетак ни Устав за Књажевину Црну Гору из 1905. године који јасно и недвосмислено „одсликава” будућег црногорског човјека. Овдје је потребно нагласити да у овом правном акту нигдје није имплицитно наведен циљ васпитања, тј. дата слика пожељних личних карактеристика, чему наравно, и није мјесто у уставу, већ у другим законским и подзаконским актима. Но ипак, из члана у члан, из поглавља у поглавље устава, лагано добијамо контуре слике пожељног човјека, тј. контуре циља васпитања. Црна Гора до XX вијека представља друштво готово стриктно фокусирано на заједницу, племе, колективитет, а много мање на индивидуу, јединку, човјека и његова базична људска права. Крупан искорак у том погледу чине норме Устава из 1905. године које, и поред још увијек јаког нагласка на колективитету, лагано и сигурно уносе норме којима се штите права јединке. Најизразитији у том погледу су слиједећи чланови: „сви су црногорски грађани пред законом једнаки” (196), а „лична слобода ујемчава се сваком држављанину овијем Уставом” (197). Готово у исто вријеме када је настао овај устав настаје и развија се педагошка мисао шведске књижевнице и учитељице Елен Кеј која каже да „вријеме иште личности, али ће их узалуд тражити док не будемо пустили дјецу да живе и уче као личности, док им не дозволимо да имају своју вољу, да мисле своје мисли, да радом стекну своја знања, да сами себи стварају свој суд; једном ријечју док не престанемо угушивати у школама есенцију личности, јер ћемо се онда узалуд надати да ћемо их у животу срести” (Кеј, Е., 1918, стр. 7, 32). Чини се да цјелокупна ова сјајна мисао Елен Кеј може бити сажета чланом 208. овог Устава који каже „слобода савјести је неограничена”.

III

ЦИЉ ВАСПИТАЊА

Како генерално, тако и у погледу дефинисања васпитног идеала, овај правни акт треба посматрати у контексту времена и имати на уму да једна епоха одређује или формира тип човјека какав јој треба у датом историјском тренутку. „Повијест васпитања је битно условљена смјењивањима погледа на свијет једне заједнице” (Јегер, 1991, стр. 78). Ова законитост

се свакако може примјенити и на црногорско друштво и начин на који је оно дефинисало васпитни идеал, тј. каквог човјека жели одгојити. За разлику од претходних вијекова када је васпитни идеал био у великој мјери спартанског типа, тј. настојао се одгојити ратник, војник, херој, почетак XX вијека доноси значајне промјене и све више се као васпитни циљ помиње васпитање црногорског грађанина. Прије свега, желимо да нагласимо да се синтагма „црногорски грађанин” понавља у великом броју чланова устава, што јасно наводи на закључак да је развој грађанског друштва, те индивидуе која заслужује назив *грађанин*, био императив у Црној Гори на почетку XX вијека. У контексту остварења, тј. губљења бирачког права (члан 49) црногорска држављанина, јасно и недвосмислено се потенцирају грађанска права и грађанска част индивидуе. Оптерећена вишевијековном борбом за опстанак и готово непрекидним ратовањем, логично је да је Црна Гора чак и конституционално инсистирала на *патриотизму, вјерности и лојалности* држави и Двору (члан 63). Описујући у члану 111 надлежности државних чиновника и министара, Устав јасно наглашава да Црној Гори требају *поштени, непоткупљиви и некористољубиви* грађани. Прецизирајући да „слободно и јавно извршавање вјерозаконских обреда имају у Црној Гори све признате вјероисповијести” (члан 128), више је него јасно да се, између осталог, и просвјетним радницима и цјелокупном васпитно-образовном систему, шаље порука да дјецу и младе треба одгојити у духу *толеранције и међусобног уважавања различитости*. Прокламовани идеал црногорског грађанина подразумијева *слободомислеће и морално биће*, тј. индивидуу која има слободу изражавања мисли, слободу говора, тј. све оне слободе чије изражавање не угрожава јавни ред и морал (чланови 197, 208.). Посебно децидан у овом погледу је члан устава 209. који каже да „сваки црногорски држављанин има право да у границама закона искаже своје мисли говором, писмом, штампом или у сликама”. Иако је Црна Гора у то вријеме уставна монархија, овај правни акт шаље такође јасну поруку да жели *грађанина код кога је развијена демократска свијест и демократски систем вриједности* и допушта да „држављани имају право сакупљати се мирно у зборове, управљајући се при томе по закону. Држављани имају право удруживати се у циљевима, који нијесу противни законима” (чланови 212, 213). У прилог овој тези о *изградњи црногорског друштва на демократским принципима* иде и наредна уставна одредба која каже да „црногорски држављани имају право обраћати се молбама државнијем властима. Они имају право и жалити се против незаконитијех поступака власти” (члан 214). Чини се да с

правом можемо закључити да црногорска патриотска свијест и црногорски Устав из 1905. године и напредна виђења енглеског социјал-утописте Томаса Мора у великој мјери кореспондирају, јер Мор као велики заговорник развоја патриотских осјећања налази праву мјеру, тј. равнотежу између друштвених и личних потреба и каже да би свако требао бити научен „да не потцјењује свој живот и да га не губи глупо, али исто тако и да га не прецјењује, па да се за њ грчевито држи и срамотно чува чак и онда када част захтјева да се положи” (Суходолски, 1972, стр. 362).

За разлику од минулих вијекова када су значајне државне функције могли заузимати неписмени или полуписмени људи, Црна Гора на почетку XX стољећа, између осталог и кроз овај правни акт, шаље јасну поруку да цијени образовање и да схвата да без завидног нивоа образованости становништва нема ни значајнијег просперитета у друштву. Тако Устав из 1905. г. прописује да „државни савјетници моги бити само они црногорски држављани... који су свршили редовно какав факултет или какву вишу стручну школу, која стоји у рангу факултета” (члан 119). Квалитетом образовања државних чиновника бави се и члан 191. који наглашава да се „при постављању и унапређењу чиновника мора пазити на владање, способност и стучну спрему”. За највише државне функције тражени су и највиши степени образовања, а с обзиром да Црна Гора тада нема високошколске институције, њена власт на челу са Књазом Господаром Николом И чини све што је у њиховој финансијској моћи, да развијеним европским земљама одшколује значајан број црногорске младежи и на тај начин креира ону критичну масу која ће бити замајац даљег и бржег просперитета Црне Горе и њеног приближавања развијеним европским цивилизацијама.

Готово да нема нити једног поглавља овог Устава који имплицитно или експлицитно не промовише једнакост свих грађана у Црној Гори. Своју конкретизацију на пољу образовања ова интенција добија у члану 138. који наглашава да је „основно образовање у Црној Гори обавезно”, те да је „бесплатно у јавнијем основним школама”. Обавезност основног школовања, те његова бесплатност биле су изразито значајне тенденције за вријеме у коме су изречене и за много развијеније европске државе него што је то била Црна Гора на почетку XX вијека. Но, треба имати на уму да су обавезност школовања за све грађане и његова бесплатност била исувише крупна питања васпитног система Црне Горе у то доба и да их није било могуће до краја спровести. Стога су ове двије конституционалне норме, у ствари, више представљале друштвени и државни идеал неголи реалност датог тренутка.

Значајан искорак у сагледавању институција васпитно-образовног система учињен је чланом 139 овог правног акта који каже да „све јавне и приватне школе, књижевна и учена друштва и други просвјетни заводи у Црној Гори стоје под надзором министра просвјете и црквенијех послова”. То јасно имплицира да Устав препознаје плурализам власништва над образовним институцијама, тј. препознаје јавно и приватно власништво над школама. Поред тога, модерност гледања устава на васпитно-образовни систем представља и чињеница да се њиме у црногорску друштвену и просвјетну јавност лагано уводи и питање формалности образовања, тј. да се уочава да поред школе, тј. формалног образовања могу постојати и друге институције, попут књижевних и учених друштава, које могу пружати различите облике образовања, тј. бавити се неформалним образовањем грађанства. Напредност овог правног акта у погледу развоја васпитно-образовног система у Књажевини Црној Гори одсликава и помињање „других просвјетних завода”, што представља отварање простора за појаву нових облика и врста образовних институција код нас, а по угледу на развијене европске образовне системе. Инсистирање на надзору над свим васпитно-образовним институцијама у Црној Гори од стране министарства просвјете и црквенијех дјела свакако јесте настојање државе да успостави систем контроле над једним тако важним друштвеним сектором, какав је образовање. Но, мишљења смо да се може закључити да ова конституционална норма није имала само сврху контроле, већ да се њоме, у ствари, жељело нагласити да све образовне институције, било да је ријеч о јавним или приватним, о формалним или неформалним, морају успоставити одређене стандарде квалитета васпитног поступка који реализују.

Посебно вриједну тековину овог правног акта налазимо у члану 40 који каже да је „државна вјера у Црној Гори источно-православна”, али и да су „све остале признате вјероисповијести слободне у Црној Гори”. Тиме се јасно и недвосмислено црногорско друштво дефинише као мултикултурално и мултиконфесионално, што је сигурно имало за посљедицу и националну и конфесионалну једнакост црногорских држављана у школском систему.

IV

СИСТЕМ ВАСПИТАЊА

Васпитно-образовни систем једне државе „често јесте у цјелини или у појединостима резултат рјешавања проблема” (Гиесецеке, 1993, стр. 37).

Чини се да би ова законитост развоја васпитно-образовних система широм свијета могла бити у потпуности примијењена и на црногорски васпитно-образовни систем с почетка XX вијека, јер он тада јесте представљао више него јасан одраз проблема са којима су се наше друштво и држава суочавали, као што су непросвијећеност и неписменост становништва, низак степен економског и технолошког развоја, те изразито сиромаштво. Он је такође био је и директан одраз геополитичког положаја Црне Горе на Балкану и њене вишевијековне ратничке историје. Но, деценију прије I свјетског рата, тј. у периоду 1905-1914. црногорски образовни систем доживљава осјетан развој, да не кажемо експанзију. У вријеме доношења овог устава у Црној Гори је већ био основан на Цетињу 1903. године први дјечији вртић под називом „Дјетски сад Њеног Краљевског Височанства Милице Николајевне Романов”. Ову предшколску институцију основала је и водила Софија Пертовна Мертваго, а у васпитно-образовном раду били су евидентни утицаји у то вријеме савремених педагошких теорија Фридриха Фребела и Марије Монтесори, што, свакако, говори о настојању просвјетне јавност, па и цјелокупне црногорске јавности да се отвори ка Европи и прихвати савремене европске тенденције у свим областима друштва, а тиме и савремене педагошке теорије. Извјесно је да су одредбе Устава из 1905. године имале посредан утицај и на погледе на васпитање дјеце, па су рецимо неке од норми васпитног поступка биле да је у вртићу забрањено физичко кажњавање, да васпитање треба да буде спроведено „без великих стега”, те да између дјеце и забавиља треба бити развијена љубав. Прве предшколске установе убрзо су добили и Никшић (1911) и Подгорица (1913). Развоју основношколског сегмента образовног система књаз/краљ Никола I посветио је изразиту пажњу у настојању да цјелини народа буде пружена могућност стицања макар основног образовања, или боље речено описмењавања. Школске 1905/06. године у Црној Гори је већ 87 државних и 15 приватних основних школа, да би већ наредне школске године (1906/07) њихов број државних школа порастао за четвртину и износио укупно 115 школа (Пејовић, 1971, стр. 105), и готово да није било града, вароши или већег села без ње. Посебно интересантна тенденција јавља се по питању полне структуре ученика, јер од 1905. године па на даље из године у годину расте број женске дјеце која похађају основну школу. Томе је сигурно и Устав из 1905. године у значајној мјери допринио прокламујући обавезност школовања за сву дјецу (ибидем, 1971, стр. 106). На темељу овог устава креирана је и нова образовна легислатива, те је 1907. године донесен Закон о народнијем школама у Књажевини Црној Гори, који поред

других значајних иновативних рјешења, између осталог први пут у Црној Гори даје законско утемељење и предшколским установама (вртићима) као саставном сегменту образовног система. У погледу развоја основношколског нивоа образовног система, нагласак Закона о народнијем школама из 1907. године био је прије свега на унапређењу педагошко-методичког рада, тј. на мореднизацији и либерализацији начина рада са дјецом, уз настојање да се све више уважава и поштије личност дјетета. Анализирајући наставне планове основних и средњих школа у Црној Гори током цјелокупног периода владавине књаза/краља Николе Јуочљиво је настојање да се направи отклон од доминације догматских наставних садржаја (библијска историја, часловац црквено појање, велики катехизам, историја цркве итд.) и да наставни садржаји буду модернизовани и оплемењени реалним предметима (математика, земљопис, општа историја, антопологија, психологија итд.). На ову крупну промјену сигурно да је посредан утицај имао и члан 130. Устава из 1905. године који наводи да „духовне власти свијех признатијех вјероисповијести у Црној Гори стоје под надзором министра просвјете и црквенијех послова”. Мишљења смо да се тиме, поред осталог, жељело нагласити да јурисдикцију над образовним системом има искључиво држава, тј. министарство просвјете и црквенијех дјела и да је оно једино надлежно за одређивање наставних садржаја којима ће дјеца бити подучавана.

И развој мреже средњошколских образовних институција добија значајан замах у периоду послје доношења Устава из 1905. године. Већ 1907. године Подгорица добија гимназију, а релативно брзо послје тога, тј. 1913. године гимназије добијају и други већи градови у Црној Гори, као што су Пљевља, Пећ (која је тада припадала Црној Гори), Никшић и Беране. Упоредо са развојем општеобразовних средњих школа, лагано се развија и систем средњег стучног образовања, те 1909. године одлуком Министарства на Цетињу бива основана Школа за финансијске и административне чиновнике. Преваходни циљ ове школе био је да унаприједи ефикасност државног апарата. Крајем 1910. године у Подгорици се оснива и Приватна трговачка школа, чији је задатак био да припрема раднике за трговачка и индустријска предузећа, те за новчане заводе и финансијске службе. Због убрзаног оснивања основних школа по цијелој Црној Гори јавља се и све већа потреба за образованим просвјетним кадром, те године 1913. бива основана и Учитељска школа у Пећи. Готово током цијелог периода владавине књаза/краља Николе I осниване су повремене стручне школе (махом занатске, пољопривредне, техничке) и стручни курсеви (нпр. артиљеријски курс, курс за државне мјераче површина, кур-

севи воћарства и виноградарства итд.). Циљ свих ових видова образовања био је двојак: 1. да се унаприједи стручност као предуслов за привредни развој Црне Горе, те 2. да се унаприједи обухват становништва образовним системом. Уопштено посматрано, може се закључити да је постојала доминација општеобразовних средњих школа (гимназија) над средњим стручним школама, што је, свакако, била последица ниског нивоа индустријског развоја у Црној Гори на почетку XX вијека.

ЛИТЕРАТУРА

- *Демократија и људска права: зборник радова*, Сарајево, Цивитас Босне и Херцеговине, 2002.
- Фридрих, К. Ј.: *Конституционализам: (ограничавање и контрола власти)*, Подгорица, ЦИД, 1996.
- Giesecke, H.: *Uvod u pedagogiju*, Zagreb, Educa, 1993.
- Gugel, G.: *Političko obrazovanje u praksi*, Tübingen, Udruženje za mirovnu pedagogiju, 1999.
- Јегер, В.: *Паидеиа*, Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада, 1991.
- Кеј, Е.: *О васпитању дјетета у школи*, Београд – Сарајево: И. Ђ. Ђурђевић, 1918.
- Костић, М.: *Школе у Црној Гори*, Подгорица, Унирех, 1997.
- Пејовић, Ђ. Д.: *Развитак просвјете и културе у Црној Гори: 1852-1916*, Титовград – Цетиње, Историјски институт, Обод, 1971.
- Суходолски, Б.: *Модерна филозофија човјека*, Београд, Нолит, 1972.
- *Устав за Књажевину Црну Гору*, Цетиње: ЈАС Промет, 1991 (фототипско издање)

Saša MILIĆ

INFLUENCE ON THE CONSTITUTION OF PRINCIPALITY OF MONTENEGRO FROM 1905. ON THE DEVELOPMENT OF SCHOOL SYSTEM IN MONTENEGRO

Summary

This article is devoted to issue of the influence on the Constitution of Principality of Montenegro from 1905. on the development and prosperity in society and especially on the development of school system in Montenegro in the first decades of the 20th century. Generally speaking, the constitution is a part of the national identity and that is the reason why we explore and try to understand its influence on the society. Our intention was also aimed to recognizing democratic achievements of the Constitution from 1905. and to recognizing direct and indirect influence on the development of education and school system of Montenegro.

Considering the importance of this law document to the whole society of Principality of Montenegro, we can, with a great assurance conclude that one of its main tendencies at the time was the establishing modern state structure as precondition on the development of the whole society in Montenegro. This constitution has a clear intention to decrease the gap between Prince Nikola I and the State Structure on one side and Montenegrin citizens on the other side and to promote democratic values and principles of the society.